

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Мақала туралы мәлімет

Конференция атауы	«Жастар және ғылым: бүгін мен болашағы» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы
Сборник	«Молодежь и наука: настоящее и будущее». Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых
Conference	The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «Youth and Science: Present and Future»
Өткізілген күні	7 сәуір 2025, Атырау
ISBN	978-601-262-587-5
Жинақтағы жариялану №	096
Жинақтағы беттері	449-455
ӘОЖ/УДК/UDC	ӘОЖ 37.015.3
Секция	Секция IV. II Адам құқығын қорғау – құқықтық және әділ мемлекет құрудың кепілі/ / Защита прав человека – залог создания правового и справедливого государства
Автор(лар)	Жұмалы Назгүл Сердалықызы
Мәртебесі	Студент
Ғылыми жетекші	Ғылыми жетекшісі, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент) Ауешова Б.Т.
Мақала атауы	ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ КИБЕРБУЛЛИНГ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША ШЕТЕЛДІК ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ШОЛУ

Ескерту: бұл бет сайтқа орналастыру және мақала PDF-ін сәйкестендіру үшін қосылды. Төменде жинақтағы мақаланың түпнұсқа беттері берілген.

ЖАСӨСПІРІМДЕР МЕН ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ КИБЕРБУЛЛИНГ МӘСЕЛЕСІ БОЙЫНША ШЕТЕЛДІК ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ШОЛУ

Жұмалы Назгүл Сердалықызы

«Құқықтану» білім бағдарламасының 4 курс студенті
Yessenov University, Ақтау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент) Ауешова Б.Т.

Киберагрессиямен күресуге бағытталған заңнамалық базаның қалыптаспауына байланысты халықаралық құқықтық қызмет көптеген кедергілерге ие болып отыр. Дегенмен, көптеген елдерде киберқауіпсіздікке қарсы заңнаманы әзірлеу бойынша қадамдар жасалуда.

Халықаралық деңгейде киберқауіпсіздік жалпы қорқыту элементі болып келеді және психологиялық және физикалық зорлық-зомбылықтың бір түрі ретінде танылады. Балалардың құқықтарын қорғауға ерекше назар аударылады. Әлемде кибербуллингпен күресу үш негізгі бағытта жүріп жатыр: интернет-платформалардың қауіпсіздік деңгейін жоғарылату, заңнамамен жұмыс жасау және балалар мен олардың ата-аналарына интернетте қауіпсіздік шараларын үйрету.

Еуропалық Одақ елдерінде киберқауіпсіздікке қарсы күресте қылмыстық немесе азаматтық жауапкершіліктің алдын алуға басымдық беріледі.

Жаңа Зеландияда ғаламтордағы теріс қылықтары үшін түрмеге жабылады. Осындай шешім қабылдаған бірінші мемлекет болды.

Франция билігі 2010 жылы туған балалардың күтпеген жерден кибербуллингке ұшырауын тоқтатуға тырысып жатыр. Кейбіреулер мұның бәрі 2017 жылы американдық Epic Games компаниясы жасаған әйгілі Fortnite компьютерлік ойынынан басталды деп санайды. Тәжірибелі ойыншылар кішілерді жазылмаған ережелерді сақтамады деп айыптады [1].

Ұлыбританияның қолданыстағы заңнамасына сәйкес, интернет-троллингке белгілі бір адамға немесе адамдар тобына бағытталған сексуалдық сипаттағы немесе қорлайтын сипаттағы материалдар, сондай-ақ желіде орналастырылған қатерлер кіреді және екі жылға бас бостандығынан айыру қарастырылған. Ұлыбританияда net-aware.org.uk сайты бар, ол ата-аналарға ұрпақтарының қайда тіркелгенін анықтауға көмектеседі. Әлеуметтік желілерден басқа, ол ата-аналармен ең танымал онлайн ойындар туралы ақпаратты бөлісе алады. 2017 жылдың қазан айында Facebook кеңсесі елдегі барлық жасөспірімдерді әрбір орта мектепте «Интернетке жауапты» көмегімен киберқауіпсіздікке қарсы тұруға үйрету туралы шешім қабылдады. Ал 2014 жылдан бастап ол Йел университетімен бірлесе отырып, қорқытудың алдын алу орталығы арнайы онлайн -жобасын іске қосты [2].

Канадалық ғалымдар интернет тролльдарды садистерге ұқсатады. Ғалымдардың айтуынша, садизм - бұл басқалардың азабынан ләззат алуға бейімділік.

АҚШ-та барлық штаттарда мектептердің қорлауға жауап беруін талап ететін заңдар бар. Жаңа технологиялардың кеңінен таралуына байланысты киберқорқыту тез таралуда. Қазір көптеген штаттар киберқауіпсіздік туралы заңнамалар қабылданды.

Ғалымдар 28 елде Ipsos жүргізген ересектер арасында жүргізілген халықаралық сауалнама нәтижелерін талдаған, олар кибербуллинктің қандай да бір түрін бастан өткерген балалары бар ата-аналар санының өсуін анықтады.

2018–2021 жылдар аралығындағы статистикаға талдау жасайтын болсақ, төмендегідей көрсеткіштерді байқаймыз:

6 жастан 10 жасқа дейінгі балалары бар ата-аналардың 47,7 %-ы балаларының қорлық көргенін;

11–13 жас аралығындағы балалары бар ата-аналардың 56,4 %-ы балаларының қорлық көргені;

14–18 жас аралығындағы балалары бар ата-аналардың 59,9 %-ы балаларының қорлық

көргені;

19 жастан асқан балалары бар ата-аналардың 54,3 %-ы балаларының қорлық көргені анықталған.

Кибербуллингтің ең көп тараған ерекше түрлеріне мыналар жатады:

- жалған ат қою (42 %);
- жалған ақпарат тарату (32 %);
- олар сұрамаған суреттерді алу (25 %);
- күш көрсетем деген қауіптер (16 %);
- ашық суреттерді олардың келісімінсіз жариялау (7 %).

Кибербуллинг жастардың өзіне-өзі қол жұмсау санының өсуіне ықпал етуі мүмкін. Соңғы онжылдықта жасөспірімдердің өз-өзіне қол жұмсау көрсеткішінің күрт өсуі байқалады. Ұлттық денсаулық статистикасы орталығы (NCHS) 2020 жылы суицид 10-нан 34 жас аралығындағы АҚШ тұрғындарының өлімінің екінші себебі болғанын анықтады.

Зорлық-зомбылық құрбандары мен олардың отбасы үшін ауыр болуы мүмкін. Кибербуллингтен болатын психологиялық зиян, қорқыту сияқты, өзін-өзі бағалаудың төмендігінде, оқу үлгерімінің төмендеуіне, ашуға, мазасыздыққа, депрессияға, мектептен қашуға, мектептегі зорлық-зомбылыққа және суицидке алып келеді. Жас өспірімдердің жартысынан көбі кибербуллингтен кейін ашуланды, шамамен үштен бір бөлігі ауырды, ал 15 пайызға жуығы қорқады.

Әлеуметтік желіде кибербуллинг көптеп кездесетіні белгілі. Бірақ бұл құбылыс кез келген онлайн кеңістікте, соның ішінде онлайн-ойындарда болуы мүмкін. Зерттеулерге сәйкес, ойыншылардың 79 % –ы интернетте ойнау кезінде киберқауіпсіздікке ұшырағанын хабарлайды.

«Касперский Лабораториясының» мәліметтері бойынша, Ресей, Үндістан және Қытай қауіпті контентпен кездескен интернет-тұтынушылар бойынша алдыңғы орындарда тұр.

Ұлыбританияда интернет желісіндегі кәмелетке толмағандардың құқығын қорғаумен 2008 жылы құрылған Интернеттегі балалардың қауіпсіздігі бойынша Кеңес (UK Council for Internet Safety) айналысады. Оған 200-ден астам үкіметтік, заңдық, ғылыми және қайырымдылық ұйымдары кіреді және бір-бірімен тығыз байланыста жұмыс жасайды.

2017 жылы Италия Парламентінің мақұлдауынан кейін «Интернеттегі қорқытумен күрес туралы заң» (№ 71/17) ресми түрде күшіне енді. Бұл заң балалардың интернеттегі қорқытулардан кейін суицид жасауға алып келген бірнеше оқиғалардан соң қабылданған болатын. Италияның заңнамасында алғаш рет кибербуллингке нақты құқықтық анықтама берілді. Барлық мектеп оқушыларын интернетті жауапкершілікпен пайдалануға үйрету қарастырылды және осы мәселені шешуге жауапты қызметкердің болуы талап етілді.

Бұзақылық пен қорқытуды, әсіресе кибер құқықбұзушылықты қудалауға бағытталған заңдар салыстырмалы түрде жаңа болып табылады және барлық елдерде әлі қабылданған жоқ. Осы себепті көптеген мемлекеттерде қорлауға және жала жабуға байланысты құқықбұзушыларды жазалау үшін басқа да заңдар қолданылады. Кибербуллинг туралы арнайы заңдары бар елдерде эмоционалдық күйзеліс тудыруға бағытталған желідегі мінез-құлық қылмыстық әрекет болып саналады. Бұл елдердің кейбірінде киберқорлықтың құрбандары қорғауға жүгінуі мүмкін және олармен қарым-қатынасқа тыйым салынады немесе киберқауіпсіздік үшін пайдаланылатын электронды құрылғыларды пайдалануды уақытша немесе біржола шектеуі мүмкін.

Қазақстанның құқықтық тәжірибесінде бұл әлеуметтік құбылыс бар, бірақ ол үшін қылмыстық кодекстің жеке бабы қарастырылмаған. Талдау жасалып отырған «қорқытудың түріне» қатысты Қылмыстық кодекстің баптарын әлеуметтік желілердегі қате пікірлер, жазбалар, жарияланымдар үшін диспозицияны қарастыруға болады. Мысалы, бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация желілерін пайдаланып қорлағаны үшін қылмыстық қудалау ҚР ҚК 131-бабында, ал жала жапқаны үшін әкімшілік жауапкершілік ӘҚБтК 73–3-бабында көзделген. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде баптардың болуына қарамастан, оларға

қатысты жеке шағымдар іс жүзінде азаматтық іс жүргізу ережелері бойынша қаралады. Бұл баптар бойынша ақталғаннан кейін немесе іс тоқтатылғаннан кейін жеке айыптаушылар мен олардың қорғаушылары ұқсас азаматтық істер бойынша талапкер болады (ҚР АҚ 143- бабы бойынша) және соттар үшін осы дауды екінші рет қарауға алып келеді.

Жеке айыптау істері бойынша статистика көрсеткендей, бұл әрекеттерді жасауға қарсы қылмыстық тыйым мүлде тиімсіз. Шағымдардың аз ғана бөлігі сотқа жетеді және олардың оншақтысына үкім шығады.

Мысалы, Алматы облысының соттарына ҚР Қылмыстық кодексінің 130- бабы бойынша қылмыстық істер түскен: 2018 жылы 63 іс / 59 тұлға; 2019 жылы - 53 іс / 52 адам; 2020 жылдың 14 сәуіріндегі жағдай бойынша 8 жағдай / 10 адам.

Қазақстанда «буллинг» түсінігі мүлде болмағандықтан бұл мәселені түбегейлі шешуге, одан қорғанудың бағдарламаларын жасауға мүмкіндік бермейді. Осы мәселеге байланысты Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «буллинг» түсінігін беретін арнайы топ құрған болатын. Анықтама берілгеннен кейін педагогтер арнайы курстардан өтіп, буллингтің құрбандарына психологиялық көмек көрсетеді.

Қазіргі уақытта кибербуллинг пен буллинг үшін ешқандай жауапкершілік жоқ. Өйткені ол құрастырмалы термин болып отыр, яғни оған көп қылмыстардың түрлері кіреді: бопсалау, қорқыту, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу. Елімізде жыл сайын «өзін-өзі өлтіруге дейін» бабы бойынша шамамен 500-ге жуық іс теркеледі және оның 1 пайызы ғана сотқа дейін жетеді. Бұл баптар бойынша тек аз мөлшерде ғана қаулылар шығады. Сондықтан бұл баптар бойынша құқық қолдану тәжірибесін күшейту қажет.

Қазақстан ғылымында кибербуллинг процесі жақында зерттеле бастады. Кибербуллингтің таралуы интернет-технологиялардың дамуымен және интернет-агрессия жағдайларының ұлғаюымен байланысты. Агрессияның бұл түрі жасөспірімдер арасында танымал, себебі құқық бұзушының жеке басы анонимді (жасырын) болып қалуында. Осының салдарынан зорлық-зомбылыққа бейім жасөспірімдер белсенділігі артады.

Кибербуллинг феномені дәстүрлі сипаттағы буллингке ұқсас келеді, бірақ оның өзіндік ерекшеліктері бар: анонимділік, уақытсыздық және трансшекаралық, аудиторияның шексіздігі.

Демек, біз кибербуллингті буллингтің бір түрі деп толықтай айта аламыз. Бірақ бұл құбылыс өте күрделілігімен және тез таралуымен ерекшеленеді. Кибербуллингтің пайда болуы интернет желісінің дамуымен байланысты.

Кибербуллинг психологиялық зорлық-зомбылық түрлеріне жатады. Зерттеулерге сәйкес, ересектер мен құрдастар тарапынан әртүрлі психологиялық зорлық-зомбылықтың құрбанына отбасында және қоғамдық ортадан түрлі зәбір көргендер жатады:

- отбасындағы қатыгез қарым-қатынас жағдайында тәрбиеленіп, күші көп адамдар тарапынан зорлық-зомбылықтың құрбаны болған және әлсіздерге қатысты зорлық-зомбылық көрсетуге дайын жасөспірімдер;

- панасыз, қадағалаусыз, жеткілікті күтімсіз жағдайда тәрбиеленген, жылулық көрмеген және көбінесе психофизикалық дамуда артта қалған, қауіптілік дәрежесін бағалай алмайтын, зорлық-зомбылыққа қарсы тұра алмайтын жасөспірімдер;

- «жоқ» деп айта алмайтын, қорқынышты және бағыныштылық негізде тәрбиеленген жасөспірімдер;

- психикалық және физикалық ауытқулары бар (психопатия, олигофрения, орталық жүйке жүйесінің органикалық ауруларының салдары, бас сүйек-ми жарақаты, қоян ерін), қауіпті жағдайларды бағамдай алмайтын жасөспірімдер;

- әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардан шыққан жасөспірімдер.

Қоланыстағы әдебиеттерде кибербуллингке мынадай анықтама берілген. Кибербуллинг – мобильдік телефондардың, интернеттің, өзге де электрондық құрылғылардың көмегімен кемсіту (анық емес бейнелер мен фотосуреттерді жіберу, қоңырау шалу, қауесеттерді тарату және т.б.).

Жоғарыда аталған пікірлерді және шетелдік ғалымдардың еңбектерін саралау

нәтижелерін ескере келе, мынадай анықтама береміз:

Кибербуллинг - белгілі бір уақыт ішінде топ немесе жеке тұлғаның электрондық құралдарды қолдана отырып, жүйелі түрде жәбірленушіні қудалауға бағытталған қасақана агрессивті әрекеттер.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының зерттеуіне сәйкес, 11 жастағы мектеп оқушыларының Латвияда - 64 %, Ресейде - 50 %, Бельгияда - 46 %, Австрия, Люксембург және Шотландияда - 32 %, Канада мен Швейцарияда - 30 %, Францияда - 25 % буллингке ұшыраған. Қоғамдық денсаулық сақтаудың ұлттық орталығының мектеп оқушылары арасындағы жүргізген сауалнамасының нәтижесі бойынша 1115 жасөспірім екі айға жуық аралықта кибербуллингтің құрбаны болғаны немесе оған өздері қатысқаны белгілі болды. Мамандардың айтуы бойынша, мемлекетіміздегі әрбір бесінші бала киберқудалаудың құрбанына айналған. Сауалнамаға қатысқан 11–15 жас аралығындағы оқушылардың 17 пайызы мектепте бір айдан аса буллингке ұшыраған, ал шамамен 20 пайызы қудалауға қатысқан. Көбінесе буллингке 11–13 жас аралығындағы қалалық мектепте оқитын ұл балалар ұшыраған [3].

Бізге кез келген зорлық-зомбылық түріне деген нөлдік төзімділікті қалыптастыру қажет. Ал буллинг - зорлық-зомбылықтың психологиялық түрі, ол кейін өзіне-өзі қол жұмсауға дейін жеткізуі мүмкін.

Зерттеулер көрсеткендей балалар өздерінің дене бітіміне қатысты мазақтайтын хабарламалар алғанын және өзіне-өзі қалай қол жұмсауы керектігі туралы ұсыныстар келіп түскенін мойындаған. Кәмелетке толмағандар өздерінің фотосуреттерінің сексуалдық сипатта өңделген түрін алғандығын және оны интернет желісіне жүктелетіні туралы қорқытулар алғандығын хабарлаған. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер арқылы кибербуллинг жасаған тұлғалардың көпшілігі өздерімен бір мектепте оқитын құрбылары болып шыққан.

Қазақстандық балалар күрделі әлеуметтік проблемалардан қашып, өзінің өмірін виртуалды өмірде жалғастырады. Сөйтіп киберқылмыскерлердің құрбанына айналады. Олар өздері туралы мәліметтерді ашық жариялайды, танымайтын адамдармен әңгімелесу арқылы бастарын қауіп-қатерге тігеді. Авторлардың жүргізген сауалнамалары көрсеткендей, әрбір бесінші бала аптасына 1–2 рет әлеуметтік желілер арқылы қудалауға ұшыраған.

Адамдарды топтан оқшаулап тастағанын «үнсіздік спиралымен» салыстыруға болады. «Үнсіздік спиралы» теориясы (Spiral of Silence) адамдарға кейде қорқытқанда неге сөйлей алмайтынын түсінуге көмектеседі. Теория бойынша қорқыту құрбандары қашатын жері болмағандықтан, одан да оқшаулануға бейім болып келеді. «Үнсіздік спиралы» түсінігін белгілі неміс әлеуметтанушысы Э. Ноэль-Нейман қоғамдық пікірдің қалыптасу мәселесіне байланысты ұсынған болатын [3].

«Үнсіздік спиралы» теориясы бойынша, адамдар өздерінің көзқарасы көпшіліктің пікірімен сәйкес келмейді деп қорқып, үндемеуге бейім болады. Бұл үнсіздіктің себебі — олар қабылданбайды деген қорқыныш пен оқшауланудан қорқу. Адамдар неғұрлым ұзақ үндемей қалса, олар өз пікірін айтқысы келмеген кезде толық үнсіздік күйіне енеді.

Kaspersky Lab компаниясының 2020 жылғы мәліметі бойынша, Қазақстанда ата-аналардың 66 пайызы өздерінің балаларына жеке компьютер немесе ұялы телефон алып берген; 18 жасқа толмағандардың жартысынан көбі күнделікті ұялы телефонды пайдаланады және 41 пайызы желідегі буллингке, алаяқтыққа және басқа да қауіп-қатерлерге ұшыраған.

К.А.Барышева кибербуллингтен балаларды қорғау үшін қажетті қорғау механизмдерді дайындауға ерекше көңіл бөлуге шақырады. Бірақта оның ойынша, кибербуллинг қылмыстық кодекстің құзыретіне кірмейді. Өйткені көп жағдайда кибербуллингпен қылмыстық жауапкершілікке тартылатын жасқа жетпеген жасөспірімдер айналысады.

Кибербуллингтің қоғамдық қауіптілігі азаматтардың жеке өміріне қол сұғумен байланысты болады. Мұндай жеке тұлғаның өміріне араласу адамның физикалық және моральдық денсаулығына қауіп төндіруі мүмкін. Елімізде адамды қудалау үшін жауапкершілік жоқ, тек заң шығарушы жеке өмірге араласуға тыйым салатын бірнеше баптармен шектелді. Эмоционалды терроризм, тұрақты қоныраулар, қажетсіз сыйлықтар, хабарламалар, әлеуметтік желілердегі қудалау сияқты құбылыстар адам өмірінің бей-

берекетін кетіруі мүмкін. Осындай әрекеттер моральдық зияннан басқа телефон нөмірін өзгерту шығындарына, тыныштандыратын дәрі-дәрмек алуға, психотерапевтке, психикалық шаршау салдарынан мүгедектікке, депрессияға, созылмалы аурулардың өршуіне әкеледі.

Кибербуллингке қарсы күресте желідегі агрессивті мінез- құлық үшін қылмыстық немесе азаматтық жауапкершіліктерге басымдық беріледі. Алдын алудың негізгі бағыты балалар мен жасөспірімдердің желідегі негізгі құндылықтарын қалыптастыруға бағытталады. Сөйтіп кибербуллинктің құрбаны болудан немесе агрессивті болудан құтқаруға болады.

2020-ғы зерттеуге сәйкес кибербуллинг көбінесе мынадай сайттарда орын алады:

- әлеуметтік желілер (сауалнамаға қатысқан пайдаланушылардың 66 %);
- веб-сайттардағы пікірлер бөлімі (пайдаланушылардың 22 %);
- онлайн ойындар (пайдаланушылардың 16 %);
- жеке жіберу (пайдаланушылардың 16 %);
- онлайн форумдар (10 %);
- танысу сайттары (6 %).

Кибербуллинктің ерекше белгілерінің бірі - ақпараттың тез қарқынмен таралуы. Интернетте ақпарат бірнеше секундта таралып, бірнеше минутта салынған видеоны мыңдаған адамдар көруі мүмкін. Ал әлеуметтік желіге салынған ақпаратты толығымен өшіру үшін көп уақытты талап етеді. Сонымен қатар оның тарауына анонимдікте көп септігін тигізеді.

Кибербуллинкті жүзеге асыру үшін келесі платформалар мен мүмкіндіктер пайдаланылады:

- ұялы байланыс (SMS хабарламалар);
- мобильді қосымшалар және жедел хабаршылар;
- Интернеттегі чаттар мен форумдар;
- электрондық пошта (хабарламаларды жіберу);
- әлеуметтік желілер (В Контакте, Inistagam, TikTок және т.б.);
- бейнехостинг қызметтері;
- ойын сайттары және виртуалды ойын әлемдері.

Буллинг пен кибербуллинг тығыз байланыста болады. Өйткені шынайы өмірде буллингке ұшыраған бала әлеуметтік желілерде кибербуллингке жиі ұшырайды. Буллинг оқушының білім сапасына да әсер етеді. Буллингке ұшыраған оқушылардың сабақ үлгерімі нашарлайды, агрессивті мінез-құлық пайда болады, тіпті алкогольдік және нашақорлық заттарды пайдалану қаупі туындайды.

Көптеген мемлекеттерде буллингке қарсы тұру бойынша шаралар жасалуда. Шетелдік тәжірибе көрсеткендей буллингке қарсы ескерту және алдын алу бағдарламаларын қабылдау мектептегі зорлық-зомбылықты 25 пайызға төмендетеді.

Өкінішке орай, Қазақстанда кәмелетке толмағандардың арасындағы кибербуллинг профилактикасы бойынша мұғалімдерді және ата-аналарды, құқық қорғау органдары қызметкерлерін дайындайтын кешенді бағдарламалар жоқ. Кәмелетке толмағандардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты ақпараттық кеңістіктегі мінез-құлықтың этикалық нормаларын нығайту бойынша ресми түсінік болмай тұр. Балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік желілердегі ережелер мен әдістер туралы білімдерін жетілдіру арқылы және кәмелетке толмағандармен жұмыс жасайтын мамандардың өзара тығыз жұмыс жасауы арқылы ғана кибербуллингпен күрес тиімді болады.

Жалпы білім беру ұйымдары мектеп оқушыларының медиа құзыреттілігін дамытуға жағдай жасау үшін жауап беруі керек. Бұл оқушылардың психологиялық денсаулығын сақтауға, оқушылардың физикалық және әлеуметтік жағдайын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Буллинктің құрбаны болған балалардың отбасында дене жарақатын келтіру, зорлық-зомбылық әдістері басым болады немесе бала гиперқадағалау да болып, оны әлсіз және дәрменсіз болуға алып келеді. Оған әсер ететін себептерге ата-аналарының ажырасуы, қайтадан отбасын құруы, ата-анасының біреуінің қайтыс болуы, отбасылық дағдарыс жатады.

Д.Олвеус өзінің «Буллинг в школе: что мы знаем и что мы можем сделать» атты

кітабында агрессорлар мен оның құрбандарына қатысты сипаттама береді. Оның пайымдауынша, агрессорларға мынадай белгілер тән:

- басқаларды өзіне өте қатты бағынышты қылу;
- үлкендерге, мұғалімдерге және ата-анасына қарсы агрессия мен бағынбаушылық көрсету;

- құрбандарға ешқандай аяушылықтың болмауы.

Ал құрбандарға қатысты белгілер:

- ұялшақ және тұйық;
- өзіне-өзі сенімді емес;
- құрбыларына қарағанда депрессияға және суицидке бейім;
- жақын достары (құрбылары) болмайды.

Білім беру мекемелерінде педагогтердің да буллингке әсер ету жағдайлары кездеседі.

Оқытушы тарапынан қудалаудың құрбанына девиантты мінез-құлықты, оқу үлгерімі нашар, әлеуметтік мәртебесі төмен отбасынан шыққан балалар ұшырайды.

Буллингке қатысушылардың тағы бір субъектісіне куәгерлерді жатқызуға болады. Олар бақылаушылық қызмет атқарып, бейтараптық көрсетеді. Болып жатқан қудалау процесінде көрермен болады және агрессорды қудалауды жалғастыруына итермелейді. Куәгерлердің рөлі өте жоғары болып табылады. Өйткені қудалауды мақұлдайтын болса, зорлық-зомбылық одан ары жалғасады. Ал қудалаудың құрбаны жағына шығып, оған қолдау көрсететін болса, буллингтің тоқтауына алып келуі мүмкін. Көп жағдайда куәгерлер қудалаудың құрбаны жағына шығуға қорқады, өйткені өздері қудалауға ұшырауы мүмкін. Сөйтіп рөлдерді бөлу буллингтің міндетті белгісі болып табылады. Бұл рөлдерді бөлу кибербуллингте де жалғасады.

Еліміздегі кейбір мектептерде буллингтің алдын алу мақсатында антибуллингтік комитеттер құрыла бастады. Антибуллингтік комитет - мектеп әкімшілігі, мұғалімдер ұжымы, ата-аналар комитеті өкілдері, психолог және белсенді оқушылардан тұратын атқарушы орган. Олар буллингке қарсы саясатты жүзеге асыруға көмектеседі. Антибуллинг комитет педагогтер мен оқушылар және оның ата-аналары арасындағы қудалауға қарсы мәселелерді шешетін «көпір» болып табылады.

Бұл ұйымның негізгі мақсаты:

- буллингтен қауіпсіз ортаны қалыптастыру;
- кәмелетке толмағандардың қиын жағдайға тап болған кезінде оны шешудің әдістеріне үйрету;

- ақпараттық үгіт-насихат жүргізу;

- қудалау фактілері бойынша өтініштерді қарастыру және шұғыл түрде әрекет ету.

Еуропада кибербуллингке қарсы бағдарлама ХХ ғасырдың ортасында дами бастады. Ең танымал жобалардың бірі- КиВа. Бұл қорлаумен күресуге бағытталған жасөспірімдерге арналған ең жаңа бағдарлама. Қаржыландырумен Финляндияда әзірленді және қолданысқа енгізілді білім және мәдениет министрлігі. Бұл бағдарлама оқулықтар, бейнелер, буклеттер, ойындар, мұғалімдер мен ата-аналарға арналған нұсқаулық түрінде ұсынылған. Бұл бағдарламаның алдын алу өзінің оң динамикасын көрсетті. Мектептегі агрессия, мазасыздық деңгейі төмендегені дәлелденді. Мектепке дейінгі мекемелердің ішіндегі салаға, сондай-ақ ата-ана мен мектептің өзара іс-қимылына оң әсер етті [4].

Бұл бағдарлама үш блоктан тұрады:

- 1) 6 жастан 9 жасқа дейінгі балалар;
- 2) 10-нан 12-ге дейін;
- 3) 13 жастан 16 жасқа дейін.

Бұл бағдарлама Бельгия, Чили, Эстония, Ирландия, Италия, Ұлыбритания, Испания және басқа елдерде лицензияланған. Кибербуллингке қарсы бағдарламаларды дамытудың тағы бір мысалы Нидерландыда School&safety әзірлеген, қоғамдағы экологиялық климатты сақтауға арналған бағдарлама. Бұл бағдарлама студенттерге, жастарға, қызметкерлерге, жоғары сынып немесе колледж оқушыларына бағытталған. Ол өз платформасында сайттар, танымдық курстар, конференциялар ұсынады, сондай-ақ қолдау қызметі. Кез-келген адам оны

қызықтыратын мәселе бойынша кеңес ала алады. School&safety қоры жыл сайынғы "қорқытуға қарсы апта" іс-шараларын өткізеді.

Сондай-ақ Англияда өзінің АВА (Anti Bulling Alliance) бағдарламасы әзірленді. Оның негізгі міндеті-балалар, жасөспірімдер, сондай-ақ ересектер интернет кеңістігіне қауіпсіз түрде кіре алатын, бір-бірімен байланыса алатын, пайдалы адамдармен алаңдамай байланыса алатын қауіпсіз ортаны құру кибертравль.

АВА бағдарламасында үш блок бар:

- 1) басқа мекемелермен тәжірибе алмасу;
- 2) кибербуллингке ұшыраған балаларға көмектесу және психологиялық жарақаттарды жеңуге көмектесу;
- 3) халық арасында осы проблема туралы ақпаратты арттыру.

Бағдарлама жұмыста немесе оқу орындарында қудалауға немесе қудалауға ұшыраған жұмысшыларға көмектесетін үш күндік курстан тұрады. Оларға психологиялық жарақаттарды жеңуге, өздеріне қайта сенуге, әлеуметтік өмір құруға, жұмысқа орналасуға көмектеседі. Онда сіз белгілі ғалымдардың, психологтардың, психотерапевттердің, сондай-ақ сарапшылардың дәрістерін тыңдай аласыз.

Еуропалық компания жасөспірімдерге, ата-аналарға және мұғалімдерге тест тапсыруға бағытталған Delet cyberbullying қосымшасын жасады. Сондай-ақ, интернет платформасын сауатты қауіпсіз пайдалану немесе кәсіби көмек алу туралы тест тапсыруға болады. Бұл қосымша Бельгия, Франция, Ұлыбритания және Ирландия, Греция, Венгрия және басқа елдерде жұмыс істейді.

Сондай-ақ, сізді қорқыту кезінде тануға көмектесетін арнайы cyberbullying сайты бар. Ол сондай-ақ оның салдарымен күресуге көмектеседі. Бұл сайт кибербуллинктің алдын алу үшін кеңес береді:

1) дербес деректерді, пин-кодты және т.б. жария етпеуге міндетті. Сіз ешқашан жеке ақпаратты, әсіресе бейтаныс аккаунттармен немесе әлеуметтік желілер арқылы бөлісе алмайсыз. Сіз бөтен адамдарға телефон нөмірлерін, банк карталарын, жеке деректеріңізді, мекен-жайларыңызды, электрондық поштаңызды айта алмайсыз. Электрондық желілер арқылы жеке фотосуреттерді бөлісу мүмкін емес. Құпия сөздерді ешкімге айтуға болмайды және балаларға ойындарда да жеке ақпаратты бөлісуге болмайтынын түсіндіру керек.

2) оқығаныңыздың бәріне сенбеңіз, көбінесе аккаунттар олардың жасын төмендетеді немесе керісінше жоғарылатады. Балаларға ойыннан шыққан досы өзінің жасын білдірсе, бұл факт емес екенін жеткізу өте маңызды. Бала виртуалды белгісіз есептік жазбаға сенбеуі керек.

3) Интернет этикетін қолданыңыз. Бұл сайт, атап айтқанда, студенттерге бір-бірімен сыпайы сауатты және құрметті қарым-қатынас туралы еске салады. Мысалы, интернет кеңістігінде сөздерді бас әріппен жазу мүмкін емес, бұл айқай деп саналады, бұл өрескел құбылыс. Егер сізге қандай да бір дәрекілік жазылған болса, онда жауап бермеу керек, Бұл хабарламаны елемеу керек, өйткені хейтерлер сізді эмоцияларға кіріп, олармен түсініктемелерде хат алмасуды күтеді.

4) Сіз қаншалықты ашулансаңыз да, ешқашан хабарлама жібермеңіз, сіздің сезімдеріңіз басылғанша күтуіңіз керек, эмоциялар басылады, содан кейін ғана теріс пікірлердің көшкінін тудырмас үшін "тыныш баспен" жауап беріңіз.

2015 жылы жаңа Зеландияда "Зиянды цифрлық коммуникациялар туралы" заң қабылданды негізгі принциптер:

- жеке тұлғалар туралы дербес деректерді жария етпеу;
- қорқытуға немесе қорқытуға тыйым салынады;
- хабарламалар қорлау болмауы керек;
- хабарламаларда әдепсіз және әдепсіз сөздерді қолдануға болмайды;
- жалған ақпарат пайдаланылмауы керек;
- басқаға зиян келтіру үшін қоздыру мен манипуляцияны қолдануға болмайды;
- суицидті қоздыру қолданылмауы керек;
- адамның түсін, нәсілін, ұлтын, діни және жыныстық ерекшелігін, жыныстық